

Władimir Fadiiev

Narodowej Akademii Nauk Ukrainy

Tożsamość i schizmogeneza. O społeczno-kulturowych uwarunkowaniach kryzysu ukraińskiego

Streszczenie

Dzisiejszy ukraiński kryzys jest skutkiem przypisywania znaczeń politycznych istniejącym różnicom społecznym i kulturowym. Przez długi czas czołowe partie polityczne Ukrainy wykorzystywały je jako narzędzie mobilizacji politycznej. W ten sposób konstruowanie regionalnych tożsamości i polityzacja różnic kulturowych stały się podstawą podziałów politycznych, co przyczyniło się później do nasilenia politycznej konfrontacji. W artykule problem ten jest rozpatrywany z punktu widzenia (meta)komunikacji dotyczącej różnic kulturowych, która tworzy warunki do pogłębienia dyferencjacji kulturowej (schizmogeneza) oraz powstania swoistej „tożsamości politycznej”.

Słowa kluczowe: tożsamość, schizmogeneza, różnice kulturowe, regionalizm, konflikt

1

Badanie przyczyn i uwarunkowań obecnego kryzysu ukraińskiego to bardzo trudne zadanie. Ze względu na niezakończony charakter tego kryzysu nie da się przedstawić przedmiotu badania całościowo, można jednak wskazać kilka problemów o charakterze koncepcyjnym, które związane są z niejasnością kategorii analitycznych oraz sposobami stosowania ich w życiu społecznym.

Wykraczając poza stosunkowo precyzyjne zasady stosowania w środowisku naukowym, w szerszym kontekście społecznym wczorajsze kategorie analizy socjologicznej ulegają znacznym zmianom. Uzyskują wiele dodatkowych konotacji i reinterpretacji oraz tracą swoją pierwotną ścisłość. Przykładem tego typu przekształceń może być zmiana znaczeniowa, takich kategorii jak „kultura”, „społeczeństwo”, „naród” itd., wskutek ich przesunięcia z dyskursu naukowego do publicznego¹. Nie mniej symptomatyczny wydaje się los kategorii „tożsamość”, rozpowszechnionej w ukraińskim dyskursie publicznym mniej więcej od połowy lat 90. XX w.², dzisiaj

¹ Na różnice pomiędzy kategoriami analizy i praktyki zwracało uwagę wielu badaczy: C. Geertz („*experience-near*” i „*experience-distant*” concepts: pojęcia *bliskie-doświadczeniu* oraz *dalekie-od-doświadczenia*) (Geertz 1983, s. 57), L. Wacquant („*folk and analytical notions*” – pojęcia ludowe i analityczne) (Wacquant 1997, p. 222), Roger Brubaker, Frederick Cooper (*categories of practice and categories of analysis* – kategorie praktyki i kategorie analizy) (Brubaker, Cooper 2004, s. 31) i in.

² Znaczącym wydarzeniem w tym zakresie było ukazanie się w 1994 roku ukraińskiego tłumaczenia książki *Tożsamość narodowa* Anthony’ego Smitha (Сміт 1994 [1991]), która

natomiast używanej niemal obowiązkowo przy omawianiu kwestii społecznych i politycznych.

Roger Brubaker i Frederick Cooper przeprowadzili krytyczną analizę rozpowszechnionych sposobów stosowania kategorii „tożsamość” (Brubaker, Cooper 2004, s. 28–63). Doszli między innymi do wniosku, że niektóre takie sposoby mogą wskazywać na tożsamość jako podstawową cechę indywidualnej jaźni (aspekt psychologiczny), na „tożsamość” członków grupy, podczas gdy inne, przeciwnie wskazują na procesualność, wielowymiarowość i niestabilność tożsamości jako tworu społecznego (Brubaker, Cooper 2004, s. 33–36)³. Można zarazem przypuścić, że przedstawiciele niektórych grup społecznych i politycznych skłonni są używać tej kategorii w specyficznym dla siebie sensie. I tak, zwolennicy polityki tożsamości kładą akcent na współmierności i substancjonalnym charakterze tożsamości, podkreślając konieczność jej zachowania i rozwoju. Z kolei przedstawiciele analizy społecznej, rozpatrujący dane zjawisko w dłuższej perspektywie społeczno-historycznej, a więc w większej odległości od obecnej praktyki społeczno-politycznej, podkreślać będą procesualne i zmienne właściwości tożsamości. W tej perspektywie procesualny i zmienny charakter tożsamości rzeczywiście ujawnia się w pełnym zakresie.

Jednakże w dyskursie publicznym i w znacznej części sondaży socjologicznych brak rozróżnienia pomiędzy różnymi formami i stopniami przynależności do tej czy innej grupy społecznej. Często albo respondenci proszeni są o ułożenie hierarchii lojalności wobec poszczególnych obiektów identyfikacji, albo też badacze sami konstruują tę hierarchię, opierając się na wynikach sondaży i własnych o niej

znalazła się wśród pozycji najczęściej cytowanych w badaniach poświęconych budowaniu tożsamości narodowej oraz etniczności.

³ Brubaker i Cooper rozróżniają kilka form identyfikacji. Pierwsze rozróżnienie dotyczy *relacyjnych* i *kategorialnych* form identyfikacji, czyli identyfikacji siebie ze względu na miejsce w sieci relacji (towarzyskich, rodzinnych, zawodowych itp.) lub ze względu na przynależność do pewnej kategorii osób (narodowość, język, płeć itd.). Jednakże należy zawsze brać pod uwagę, kto dokładnie identyfikuje i kategoryzuje – czy są to produkty samoidentyfikacji, czy też identyfikacji i kategoryzacji poczynionej przez innych. Częste rozbieżności pomiędzy tymi formami wskazują na istnienie jakiegoś „napięcia” między formami wewnętrznej i zewnętrznej identyfikacji oraz kategoryzacji. Zarazem bardzo ważną rolę w tym procesie odgrywa państwo dysponujące znacznie rozbudowanym zinstytucjonalizowanym systemem kategoryzacji populacji. Innym ważnym rozróżnieniem jest rozróżnienie pomiędzy *samorozumieniem* i *lokalizacją społeczną*. Samorozumienie oznacza przede wszystkim sytuacyjną predyspozycję do określonych zachowań, jest o wiele bardziej emocjonalnie zabarwione i zakorzenione w procesach psychologicznych. Lokalizacja społeczna przeciwnie, jest bardziej określona i zakłada reprezentację swojego miejsca w stosunkach społecznych, będąc w tym zbieżna z identyfikacją, ale nie tracąc związku również z samorozumieniem. Trzecie rozróżnienie wynika z konieczności uszczegółowienia stopni spójności grupy, do której odnosi siebie jednostka, ponieważ różnice te znacząco wpływają na rodzaj interakcji społecznej. Dlatego autorzy sugerują stosowanie terminów *wspólnotowość* (*commonality*), *powiązanie* (*connectedness*) i *grupowość* (*groupness*), gdzie *wspólnotowość* oznacza obecność pewnej wspólnej właściwości, *powiązanie* – istnienie relacji z innymi ludźmi, zaś *grupowość* – silne poczucie współodniesienia do określonej grupy ludzi, nawet jeśli więzi relacyjne między jej członkami nie są wyraźne. Poczucie jedności narodowej i silne doświadczenie przynależności do narodu stanowi przykład grupowości (Brubaker, Cooper 2004, s. 41–48).

wyobrażeniach. Na przykład, rozważając swoją przynależność do „regionu”, „płci”, „obywatelstwa”, „zawodu”, „kohorty wiekowej” itd., respondent ma do czynienia z bardzo różnorodnymi formami interakcji społecznej, które mogą nie wykluczać się, lecz uzupełniać czy też, mimo zbieżności w nazwach, odsyłać do bardzo odmiennych doświadczeń jednostek⁴.

Równie znaczące okazują się problemy związane ze stosowaniem takiej popularnej kategorii jak „kultura” oraz jej pochodnej – „tożsamości kulturowej”. Na dzisiejszej Ukrainie kultura jawi się jednocześnie jako centralna kategoria dyscyplin społecznych, element antytotitarnego i narodotwórczego projektu inteligencji ukraińskiej oraz sfera polityki państwowej⁵. W dyskursie publicznym zachowała się dominacja klasycznego pojmowania kultury, zgodnie z którym „każda kultura jest unikalną jednością, historycznie rozwijającą się i zintegrowaną całością. [...] Różnorodne sfery integrowane są poprzez zespół wartości i norm, nabywając w ten sposób kształt powiązanej, organicznej całości” (Виммер 2002 [1996], s. 194). Zakłada się homogeniczność kultury, co pozwala na ujmowanie jej na kształt czegoś w rodzaju podmiotu procesu historycznego, ducha narodu, odtwarzając w ten sposób typowe przekonania światopoglądu romantycznego pierwszej połowy XIX w. Podział sił politycznych ze względu na to, jaką wagę przywiązuje się do zachowania i rozwoju tradycyjnej kultury ukraińskiej, stał się niemal wszechobecny we współczesnym życiu społecznym Ukrainy, zaś wierność kulturze i językowi ukraińskiemu jest kwestią wyboru politycznego.

Ważną okolicznością, która uwarunkowała tok dyskusji o przyszłości Ukrainy, jest wpływ koncepcji „zderzenia cywilizacji” Samuela Huntingtona (Huntington 1993), popularnej na całej przestrzeni postradzieckiej⁶. Według Huntingtona Ukraina geograficznie znalazła się na linii rozłamu, pomiędzy cywilizacjami zachod-

⁴ Na przykład, bardzo różnorodna okazuje się hierarchia obiektów identyfikacji mieszkańców Lwowa i Doniecka, którą analizuje badanie „Lwów–Donieck: tożsamości społeczne we współczesnej Ukrainie (1994–2004)” (Chernysh, Malanchuk 2007, s. 75), gdzie respondenci byli proszeni o odniesienie się do tożsamości obywatelskiej, religijnej, płciowej, wiekowej, regionalnej, zawodowej, lokalnej i innych (Brubaker, Cooper 2004, s. 41–48).

⁵ Samo stosowanie kategorii „kultura”, która stała się kluczową na przestrzeni byłego ZSRR po upadku marksizmu, wiąże się z pewnymi trudnościami. Mieszanie znaczeń analitycznych i praktycznych ujawnia się tutaj nawet w większym stopniu niż w przypadku tożsamości, ponieważ kultura jako kategoria dyskursu publicznego i naukowego ma dłuższą tradycję stosowania. Znaczenie tego terminu ulegało istotnym zmianom w ciągu ostatnich wieków, co znajduje odzwierciedlenie w sposobach jego stosowania – współistnienie w tej samej przestrzeni publicznej odmiennych, charakterystycznych dla różnych okresów historycznych i podejść naukowych koncepcji i interpretacji kultury często wywołuje zamieszanie i nieporozumienia.

⁶ Twierdzenie, że w przyszłości głównym źródłem konfliktów na świecie nie będą różnice ekonomiczne i ideologiczne, lecz kulturowe, stało się dodatkowym uzasadnieniem łączenia kwestii kulturowych i politycznych w dyskusjach na temat rozwoju Ukrainy, mimo że zgodność co do koncepcji Huntingtona nie była powszechna. Koncepcja zderzenia cywilizacji stała się czynnikiem powrotu do zainteresowania podejściem cywilizacyjnym i znalazła wyraz w powtórnym wydaniu klasyków tego podejścia (Nikołaj Danilewski, Oswald Spengler, Arnold Toynbee) oraz szerokiej dystrybucji tego modelu wyjaśniającego.

nią i prawosławno-słowiańską, czyli w strefie potencjalnego konfliktu społeczno-politycznego (Huntington 1993). Podobny podział cywilizacyjny unaturalnił istniejące różnice regionalne oraz wskrzesił tezę o Ukrainie jako kraju sytuującym się na granicy zachodniej i wschodniej przestrzeni społeczno-kulturowej⁷. Mimo oczywistego upraszczającego charakteru tej wizji oraz zastrzeżeń co do jej uzasadnienia teoretycznego⁸, istotnie wpłynęła ona na strukturyzację pola politycznego Ukrainy. Uczynienie z kultury, również w jej silnym, cywilizacyjnym rozumieniu, głównej zasady podziałów społeczno-politycznych jest skutkiem specyficznego procesu komunikacyjnego. W związku z tym interesująca wydaje się koncepcja kultury Johnatana Friedmana, a dokładniej jego ujęcie kultury jako nowoczesnego produktu esencjalizacji różnic (Friedman 1994, s. 207). U podstaw, nazwijmy to tak, „wykrycia” kultury leżą porównywalne praktyki społeczne oraz odnalezienie różnic między nimi. Jeśli wykryte różnice można przypisać do różnych grup populacji, stają się możliwe rozgraniczenia kulturowe. Przy czym często następuje przemiana różnicy w esencję, tekst, paradygmat, kod, strukturę, zaś sam proces, którego te ostatnie są konsekwencją, schodzi na dalszy plan. Jak wyraził się Friedman, „kultura – to nowoczesne narzędzie zastosowane do kontekstu globalnego, w obrębie którego się zrodziła – prowadzi do esencjalizacji świata, do kształtowania konfiguracji różnych kultur, etnicznych grup lub ras w zależności od okresu historycznego oraz profesjonalnej przynależności podmiotów tożsamości” (Friedman 1994, s. 207).

Granice między kulturami są zawsze problematyczne, zależą od procesu wykrywania różnic, rywalizacji i konfrontacji grup społecznych. Choć związek kultur z praktyką jest zasadniczy, kultura nie jest ucieleśnieniem żadnego modelu. Nie daje się sprowadzić do kodu lub paradygmatu, choć jest konceptualizowana w ten sposób w celu ustanowienia granic społecznych. „Kultura jako antropologiczna tekstualizacja inności zasadnie nie obejmuje tego, jak rodzi się i utrzymuje specyfika inności. Polega wyłącznie na transformacji identyfikacji specyfiki w specyfikację identyczności, ostatecznie zaś w tworzenie identyczności jako zjawiska. Płynący z niej pożytek wynika z jej właściwości klasyfikacyjnych, te jednak są nader podejrzane. Natomiast jej słabość bierze się stąd, że prawie nic nie mówi o tym, co zostało sklasyfikowane, pozostając czymś w rodzaju metakomunikacji na temat różnicy jako takiej” (Friedman 1994, s. 208). Esencjalizacja i substancjalizacja kultury tworzy obraz świata jako archipelagu kultur-wysp. Zamieniają różnice w fundamentalne właściwości grup społecznych, kiedy to, co odróżnia grupy, niespodziewanie staje się dla nich czymś najważniejszym – dziedzictwem historycznym i kulturowym tym, czego należy bronić za wszelką cenę, reprodukując i utrzymując granice społeczno-kulturowe. Klasycznym przykładem tego procesu jest rozgraniczenie pomiędzy

⁷ O idei Ukrainy jako położonej między Wschodem i Zachodem w historiografii ukraińskiej oraz wpływie tej idei na współczesną humanistykę ukraińską por.: Yakovenko 2000.

⁸ Wyjaśnienie konfliktów społecznych z pozycji kulturalistycznej ma w istocie charakter redukcjonistyczny, podobny do redukcjonizmu gospodarczego. Nie tyle pozwala zrozumieć przyczyny konfliktów, ile prowadzi do ich nasilenia (Sen 2008).

różnymi grupami etnicznymi, które ma miejsce nawet w tych przypadkach, kiedy praktyczne ku temu podstawy kulturowe wydają się niewystarczające. Granice etniczne zależą nie od różnic kulturowych na poziomie formy, tylko od szczególnych relacji między grupami (Blom 1969, s. 85).

W ten sposób analiza relacji różnych grup społecznych zakłada wykrycie roli czynników społeczno-politycznych oraz „siłowych” – stosunków konkurencji, rywalizacji oraz konfrontacji, w tym otwartego konfliktu. W tej perspektywie (między) kulturowa komunikacja może być rozpatrywana jako nieustający proces ustanowienia i rewizji granic społecznych, któremu towarzyszy społeczne zamykanie się, wykluczenie oraz włączenie przedstawicieli rozmaitych grup społecznych. Sama natomiast kultura, jawi się jako „otwarty i zmienny proces negocjacji znaczeń, który w razie dojścia do kompromisu prowadzi do zamknięcia się grup społecznych” (Виммер 1996, s. 199). Jeśli chodzi o kompromis kulturowy, wykrycie wspólnych znaczeń jest momentem zasadniczym, bowiem pozwala komunikującym się podmiotom na określenie zbieżności i rozbieżności własnych długofalowych celów. W nowoczesnych społeczeństwach znalezienie takiego kompromisu umożliwiającą rozwinięte formy komunikacji publicznej oraz reprezentacja w sferze publicznej różnych wersji upragnionej przyszłości, których ten kompromis właśnie dotyczy.

Rzeczywiście, w społeczeństwie tak złożonym jak nowoczesne kształtowanie ogólnych wyobrażeń, o świecie i społeczeństwie, u milionów ludzi bez udziału środków komunikacji – które obejmują wielkie terytoria, nawiązują i utrzymują związek pomiędzy nieznanymi ludźmi – jest mało prawdopodobne. Produkowanie przez przedstawicieli elit politycznych i kulturowych oraz środowiska eksperckie sądów o świecie społecznym, ich szerokie rozpowszechnienie poprzez media, reakcja publiczności na rezonansowe wydarzenia i procesy, którą rejestrują sondaże opinii publicznej, to wszystko składa się na złożoną interakcję angażującą liczne instytucje państwowe (urzędy edukacyjne i kulturowe, organy władzy) oraz obywatelskie, które stają się pośrednikami w komunikacji społecznej, przekierunkowując uwagę na określone problemy społeczne.

Samo zadawanie pytań nieznanym osobom opiera się na kilku założeniach, między innymi przekonaniu, że respondent zastanawiał się nad tymi tematami wcześniej, uważa je za priorytetowe i rozumie je w sposób zbliżony do reszty badanych⁹. Dodatkowym źródłem niepewności jest to, że „respondent nie zadowolą

⁹ Pierre Bourdieu wskazuje na szereg postulatów bezkrytycznie przyjmowanych w sondażach, ale zarazem te sondaże umożliwiające. Po pierwsze, sondaż zakłada, że każdy człowiek ma swoje zdanie oraz jest w stanie je wyrazić. Po drugie, zakłada się, że wszystkie opinie mają taką samą wartość. Po trzecie, postuluje się, że istnieje konsensus w społeczeństwie odnośnie do problemów objętych sondażem, a więc pytanie sondażowe jest warte zadania. Postulaty te powodują zniekształcenia, które przedostają się do sondaży bez względu na ścisłe przestrzeganie wszystkich wymogów metodologicznych w trakcie gromadzenia i przetwarzania danych (Bourdieu 1979 [1972], s. 124). Przedstawiciele socjologii krytycznej rozpatrują kształtowanie opinii społecznej w kontekście walki o dominację symboliczną i o możliwość narzucenia pewnej wizji procesów społecznych. Oczywiście taki kierunek argumentacji sam może być postrzegany jako wyraz roszczeń do posiadania prawomocnej wizji oraz jako

się odpowiedzią na pytanie, którego znaczenie zadane jest już przez socjologa, jego odpowiedź jest ściśle związana z sensem, który on sam pytaniu nadaje lub który odrzuca, uczestnicząc w ten sposób w obiektywnym definiowaniu tego sensu. Ma on jednak tylko częściową kontrolę nad swoją odpowiedzią, ponieważ odpowiedź ta dubluje się przy obróbce, a dokładniej podczas procedury kodowania, która przewodzi interpretację kodu i odpowiedzi w celu ich klasyfikacji” (Мерлье 2001 [1989], s. 215). Tak więc sam wynik sondażu okazuje się owocem licznych interakcji między różnymi i być może niewspółmiernymi wizjami rzeczywistości społecznej.

Ogólnie rzecz biorąc, stosunek pomiędzy komunikacją masową a opinią społeczną można traktować jako proces czynnej, zapośredniczonej, poprzez sondaże, interakcji – swego rodzaju „czołenkowej” komunikacji, kiedy tematyzacja oraz rozpowszechnienie kanałami komunikacyjnymi określonych wyobrażeń o świecie społecznym wywiera wpływ na dalsze odpowiedzi w badaniach opinii publicznej, wywołując, po publikacji ich wyników w czołowych mediach, swoisty *efekt werdyktu*¹⁰, który utrwała jako prawomocną stwierdzoną różnicę opinii, wpływa i nawet warunkuje na nowym etapie interakcji dalszą tematyzację problemów społecznych. Stanowienie wspólnej tożsamości kulturowej w znacznym stopniu zależne jest od tego, czy uczestnicy danej interakcji są zdolni do osiągnięcia kompromisu oraz trwałej równowagi sił. W razie zmiany lub niemożliwości osiągnięcia takiej równowagi kompromis ulega rozpadowi, ponieważ zmieniają się szanse realizacji poszczególnych interesów i odpowiednio ujawniają różnice celów długofalowych oraz priorytetowych wartości (Виммер 1996, s. 209). Konsekwencją jest nieraz powstanie nowych subkultur lub kontrkultur, zaś podczas dalszej „eskalacji różnic” – wyodrębnienie i oddzielenie grup społecznych, czyli rewizja poprzednich wyników procesu zamknięcia społecznego czy, by użyć terminu Gregory’ego Batesona, *schizmogeneza*.

Ogólnie procesy schizmogenetyczne zdeterminowane są przez dwa rodzaje stosunków między grupami: 1) stosunki *symetryczne*, kiedy przedstawiciele grup mają podobne aspiracje i wzory zachowań, ale różnią się pod względem ukierunkowania tych wzorów (klany, miejscowości zamieszkania, narody w Europie itd.); 2) *komplementarne*, gdy istnieją różnice zarówno pod względem zachowań, jak i aspiracji (warstwy społeczne, klasy, kategorie wiekowe itd.) (Bateson 1987 [1972], s. 77). Dyferencjacja symetryczna¹¹ ma miejsce w tych przypadkach, kiedy jednostki

manifestacja stronniczości polityczno-społecznej. Niemniej jednak mocną stroną tego podejścia jest odsłonięcie ukrytych mechanizmów przyczyniających się do utrzymania naiwnej wiary w *naturalny charakter* porządku społecznego.

¹⁰ Efekt werdyktu zapewniany jest poprzez odwołanie się do autorytetu naukowego oraz obiektywności socjologicznych praktyk sondażu. Jednocześnie stosowanie praktyki sondażu, szczególnie w czasie politycznych debat telewizyjnych i talk show, stało się, by powtórzyć za P. Champagne, *przewrotem symbolicznym*, który pozwala „poszerzyć na politykę i inne dziedziny władzę «oklaskometru», którego potrzebuje cała struktura pola społeczno-medialnego i który odtąd pozwala decydować i określać, co jest »słuszne«, bez uciekania się do tradycyjnych procedur politycznych” (Champagne 1997 [1990], s. 188).

¹¹ Dla niniejszej analizy najbardziej interesujące są właśnie relacje symetryczne, gdyż bardziej odpowiadają charakterowi badanego procesu.

należące do różnych grup wykazują się w odniesieniu do członków swojej własnej grupy wzorami zachowań, które różnią się od wzorów pojawiających się w odniesieniu do członków innej grupy: „Członkowie grupy A w stosunkach między sobą postępują się wzorami zachowania A, B, C, ale stosują wzory X, Y, Z wobec grupy B. W analogiczny sposób grupa B przyjmuje dla siebie wzory A, B, C, ale stosuje X, Y, Z w interakcjach z inną grupą. W ten sposób ustanawia się taki stan rzeczy, w którym zachowanie X, Y, Z jest standardową odpowiedzią na X, Y, Z. Ten stan zawiera elementy, które mogą doprowadzić do postępującej dyferencjacji lub schizmogenezы wzdłuż tych samych linii. Jeśli na przykład wzory X, Y, Z zawierają przechwalanie się, to jest prawdopodobne, że odpowiedzią na przechwalanie się także będzie przechwalanie się, że każda grupa będzie pobudzać inną do nadmiernego akcentowania tego wzorca, i jeżeli ten proces nie zostanie powstrzymany, może prowadzić tylko do coraz ostrzejszej rywalizacji, a ostatecznie do wrogości i upadku całego systemu” (Bateson 1987 [1972], s. 77–78). Warto zauważyć, że jednym z przykładów narastającej schizmogenezы symetrycznej są, według Batesona, stosunki między narodami europejskimi w przededniu II wojny światowej (Bateson 1987 [1972], s. 79–80). Jednak istnieją możliwości powstrzymania symetrycznej schizmogenezы, między innymi przy użyciu czynników, które mogą zjednoczyć skonfliktowane grupy na podstawie lojalności lub konfrontacji z kimś lub czymś z zewnątrz, choć w tym przypadku prawdopodobne jest ustanowienie się nowych relacji schizmogenetycznych – tym razem między połączonymi grupami i grupą zewnętrzną (Bateson 1987 [1972], s. 81). Mimo pewnych uproszczeń pokazany w tym modelu dynamiczny proces wydaje się bardzo przydatny w analizie uwarunkowań i przebiegu obecnego kryzysu ukraińskiego.

3

Trudno dziś o badacza, który nie wskazywałby na różnorodność ukraińskiego krajobrazu społeczno-kulturowego¹². Jedną z najbardziej produktywnych reprezentacji ukraińskiego krajobrazu społeczno-kulturowego wydaje się opis autorstwa Władimira Kagańskiego (Каганский 2001, s. 343–360). Według niego dla ogólnego zarysu krajobrazu ukraińskiego właściwa jest strefowość koncentryczna, choć strefy rozchodzą się nie z centrum kraju, tylko spoza, z zewnątrz. To jest swoista *strefowość egzogeniczna*. „Centra działających sił leżą poza krajem oraz na jego obrzeżach:

¹² Krajobraz społeczno-kulturowy w tym badaniu pojmowany jest jako nieco zmodyfikowana wersja pojęcia „krajobraz kulturowy” (Каганский 2001). Zgodnie z definicją, „wszelka ziemska przestrzeń, środowisko życiowe wystarczająco dużej (samozachowawczej) grupy ludzi jest krajobrazem kulturowym, jeśli jest to przestrzeń jednocześnie integralna i zróżnicowana, zaś grupa opanowała tę przestrzeń w sposób użytkowy, semantyczny oraz symboliczny” (Каганский 2001, p. 24). Rozszerzenie tego, co „kulturowe”, na to, co „społeczno-kulturowe”, jest podyktowane przede wszystkim większym naciskiem kładzionym na aspekty społeczne i polityczne oswojenia przestrzeni życiowej, choć już w samej definicji autor wyraźnie określił wymiar społeczny tego oswojenia.

strefy ich działania z zewnątrz wkraczają do wewnątrz terytorium, słabnąc tam i zanikając. Tak się ujawnia działanie zewnętrznych jąder kulturowo-politycznych oraz pozastrefowych ognisk na obrzeżach. Austria, Bosfor, Węgry, Bizancjum, Grecja, Krym, Litwa, Polska, Rzym, Rosja – Moskwa, Sankt Petersburg i Związek Radziecki – Turcja, Kaganat Chazarski, Szwecja są źródłami fal, które pozostawiły głębokie ślady w tym krajobrazie” (Каранский 2001, s. 345). W wyniku tych historycznych wpływów w kraju powstały poszczególne, posiadające własną nazwę i własną świadomość regiony¹³, a także terytoria amorficzne, o wpływ na które rywalizują rozmaite centra regionalne. W kraju ma miejsce policentryzm, polegający na tym, że główne ośrodki regionalne, konkurujące o władzę w stolicy, znajdują się na peryferiach geograficznych (Charków, Donieck, Odessa, Lwów, Użhorod), zaś geograficzne centrum jest peryferią polityczną.

Na krajobrazie społeczno-kulturowym wszystkich regionów, choć w różnym stopniu, pozostawił piętno okres przynależności do ZSRR. Poza tym w składzie ZSRR regiony Ukrainy odgrywały odmienne role w życiu gospodarczym państwa. Ośrodki i strefy przemysłowe Wschodu i Południa były tworzone i rozwijane jako część wspólnej dla Związku Radzieckiego przestrzeni gospodarczej, a nie jako części Ukrainy. Różnice te odbiły się zarówno na samoświadomości mieszkańców regionów, jak i na sposobach rozwoju i oswojenia przestrzeni. Dlatego kluczowy dla Ukrainy nadal pozostaje problem dopasowania regionów oraz uporządkowanie ogólnego krajobrazu społeczno-kulturowego, co zakłada koordynację polityki zagranicznej, regionalnej i kulturowej w trakcie każdego działania mającego wpływ na interesy mieszkańców wszystkich regionów.

Jednak, jak już wspomiano, nie tyle obecność różnic społeczno-kulturowych, ile stosunek do nich i ich tematyzacja publiczna jest przyczyną powstania granic społecznych i uruchomienia procesów schizmogenetycznych. Faktem, który miał wpływ na uruchomienie schizmogenezę na Ukrainie, stała się praktyczna i normatywna niemożliwość realizacji typowego dla krajów Europy Wschodniej projektu budowania narodu. Typowa dla regionu, by powtórzyć za Michaëlem Mannem, *organiczna* wersja narodu (Mann 2005, s. 61–68) zakładała tworzenie stosunkowo jednorodnego środowiska etnicznego i społeczno-kulturowego, jak odbywało się to w krajach Europy Środkowej między wojnami światowymi wskutek zabiegów, które są dzisiaj raczej nie do przyjęcia. Ponadto upadek ustroju socjalistycznego doprowadził do dalszego osłabienia wpływu państwa na życie publiczne i rzeczywistej niemożności prowadzenia aktywnej polityki kulturalnej (Фадеев 2009). To stworzyło lukę pomiędzy oczekiwaniami znacznej części ukraińskich elit politycznych oraz kulturowymi i rzeczywistymi zmianami w kraju po 1991 roku, co stało się przyczyną oskarżeń pod adresem władz o niezdolność i/lub niechęć do wdrożenia „normalnego” projektu narodowego.

¹³ Niemniej jednak samoświadomość regionalna ma różny stopień natężenia. Na przykład mieszkańcy Donbasu, Krymu i Galicji mają bardziej zaawansowaną samoświadomość niż mieszkańcy Polesia, Podola czy Słobożańszczyzny.

Różnica historycznych losów regionów ukraińskich, a także wyznawanych przez nie wartości miała zasadniczy wpływ na kształtowanie pola politycznego na Ukrainie oraz tematykę debat społeczno-politycznych, wywołując konfrontację wokół debaty o tożsamości narodowej i przewyciężenia dziedzictwa radzieckiego. Różnice międzyregionalne w tym przypadku nabywały wyraźnego wydźwięku politycznego i były interpretowane pod względem zgodności z ukraińskimi i radzieckimi formami społeczno-kulturowymi, co znajdowało wyraz w licznych publikacjach całego okresu poradzieckiego¹⁴. Koniecznym, aczkolwiek niewystarczającym warunkiem późniejszej schizmogenezy stała się tematyzacja Ukrainy jako państwa składającego się z dwóch różnych krajów (Riabczuk 2003 [2000]). W dalszym ciągu przeciwstawienie regionów północno-zachodniego i południowo-wschodniego symbolicznie ujmowano jako opozycję dwóch ośrodków regionalnych – Lwowa i Doniecka¹⁵.

Podział wyborczy wzdłuż hipotetycznej osi „Wschód–Zachód” zaznaczył konfrontację między regionami, których mieszkańcy mają różne stanowiska odnośnie języka państwowego, polityki zagranicznej oraz stosunku do przeszłości historycznej. Mieszkańcy Zachodu w większości opowiadali się za euroatlantyczną polityką zagraniczną (przystąpienie Ukrainy do NATO i UE), zachowaniem języka ukraińskiego jako jedyne języka państwowego, uznaniem Wielkiego Głodu z lat 1932–1933 za ludobójstwo narodu ukraińskiego, zaś żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii – za stronę wojującą w II wojnie światowej o niepodległość Ukrainy, natomiast mieszkańcy Wschodu przeciwnie, opowiadali się przeważnie za kursem na zbliżenie z Rosją, uznaniem języka rosyjskiego jako drugiego państwowego lub oficjalnego, zaś żołnierzy UPA oskarżali o współpracę z niemieckimi okupantami. Partie polityczne tworzyły swoje programy wyborcze w zgodności z tymi różnicami, realizując strategię podstawowych regionów i konkurując między sobą o niezdecydowanych wyborców z regionów centralnych. Symptomatyczne, że pomimo tak znaczących różnic w poglądach na procesy polityczne sama tożsamość polityczna dla mieszkańców Wschodu i Zachodu Ukrainy nie była czymś istotnym (Chernysh, Malanchuk 2007, s. 87). Dlatego z wielkim prawdopodobieństwem można zasugerować, że siły polityczne, budując własne strategie wyborcze, wykorzystywały różnice regionalne selektywnie. Polityka tożsamości, w szczególności tożsamości regionalnej, stała się głównym narzędziem pomagającym przeciągnąć wyborców na swoją stronę.

Ważnym czynnikiem, który wpłynął na rozwinięcie polityki tożsamości i narastanie procesów schizmogenicznych, był fakt, że dojście do władzy jednej z konkurencyjnych partii prowadziło do radykalnych zmian w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Po uzyskaniu poparcia wyborców w regionie podstawowym nowy

¹⁴ Szczegółowa analiza dyskusji na temat tożsamości narodowej i kulturowej na Ukrainie na przełomie XX i XXI w. podjęta została przez polską badaczkę Olgę Hnatiuk (Hnatiuk 2003; ukr. tłumaczenie: Hnatiuk 2005).

¹⁵ Znaczącym projektem badawczym stał się „Lwów–Donieck: tożsamość społeczna współczesnej Ukrainy”, którego autorzy jednak odnotowali niebezpieczeństwo płynące z wykorzystania tego przeciwstawienia w walce politycznej (Черниш, Маланчук 2007, s. 90).

zespół rządowy prowadził politykę zgodnie ze swoimi przedwyborczymi obietnicami, przeciwstawiając sobie mieszkańców różnych regionów i tym samym uruchamiając schizmogenezę symetryczną. Po raz pierwszy takie przeciwstawienie ujawniło się w 1994 roku podczas drugiej tury wyborów prezydenckich. Nawet wtedy między mieszkańcami regionów nie dawało się wykryć istotnych różnic ideologicznych, z wyjątkiem stosunku do członkostwa we Wspólnocie Niepodległych Państw (WNP), Rosji i statusu języka rosyjskiego (Хмелько 2006). Po krótkiej przerwie ten podział ponownie się utrwalił w 2002 roku podczas wyborów parlamentarnych (Фадеев 2005, s. 531) i znalazł pełny wyraz w czasie pomarańczowej rewolucji 2004 roku.

Cechą charakterystyczną polityki państwowej po zwycięstwie Wiktora Juszczenki stało się celowe prowadzenie polityki tożsamości. Czołowymi tematami polityki tożsamości były problemy pamięci historycznej¹⁶ i polityki językowej. W 2006 roku stworzono Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej (UINP) jako centralny organ władzy wykonawczej w dziedzinie przywrócenia i zachowania pamięci narodowej Ukrainy. Głównym celem tej instytucji, jak się wyraził jej pierwszy dyrektor I. Yuhnovsky, jest „wdrażanie działań mających na celu konsolidację i rozwój państwowotwórczego patriotyzmu narodu ukraińskiego” (Yukhnovsky 2007). Już samo ukierunkowanie działalności UINP nie wydaje się bez zarzutu z normatywnego punktu widzenia, ponieważ zakłada indoktrynację ideologiczną obywateli Ukrainy przez organ władzy publicznej. Ponadto realizacja takich działań nie mogła nie przyczynić się do dalszej eskalacji różnic, ponieważ promowana przez UINP wersja historii Ukrainy nie była na Ukrainie podzielana przez wszystkich. Ten, według G. Kasyanova, „nacjonalizowany” kanon historyczny opierał się na esencjalistycznej i teologicznej idei procesu historycznego, zrodził jej wersje etnocentryczne (Kasjanow 2011, s. 47–48). Podnoszone wątki – Wielkiego Głodu 1932–1933, roli OUN-UPA w czasie II wojny światowej – przyczyniły się do wiktyimizacji narodu i upolitycznienia różnic społeczno-kulturowych. Przyjęciu ustawy „O Wielkim Głodzie 1932–33 roku na Ukrainie” (2006) towarzyszyła ostra kontrowersja polityczna w parlamencie, również tym razem dzieląca siły polityczne według kryterium regionalnego. Interpretacja Wielkiego Głodu jako ludobójstwa narodu ukraińskiego forsowana była przez siły polityczne, których „bazowe” regiony w większości mieściły się na Zachodniej Ukrainie (Nasza Ukraina, Blok Julii Tymoszenko, Partia Socjalistyczna), zaś przeciwnicy tej wersji (Partia Komunistyczna, Partia Regionów) zorientowane były na wschód. Równie symptomatyczna była konfrontacja wokół uznania żołnierzy OUN-UPA za walczących o niepodległość Ukrainy. Według socjologicznej Grupy „Rejting” w 2012 roku za takim uznaniem opowiedziało się 24% respondentów, przeciw zaś – 57%. Wśród popierających tę ideę znalazło się 90% zwolenników partii „Swoboda” oraz około połowa głosujących za Naszą Ukrainę,

¹⁶ Reinterpretacja historii ukraińskiej w ramach kanonu narodowego odbywała się zresztą od pierwszych lat niepodległości. Za rządów Juszczenki zaczęła się raczej eskalacja tego procesu.

Blok Tymoszenko, Front Zmian oraz Udar. Przeciwnie, zwolennicy Partii Regionów, Silnej Ukrainy, Partii Ludowej nie popierają tego pomysłu – odpowiednio 83%, 63% i 67% (Grupa „Rejting” 2012)¹⁷.

Wymownym świadectwem wpływu strategii wyborczych ukraińskich partii na opinię publiczną jest również zmiana nastawienia do członkostwa Ukrainy w NATO. Dynamika tych zmian pozwala zasugerować, że na opinię respondentów istotnie wpłynął stosunek do tych kwestii sił politycznych. W szczególności, według sondaży Centrum im. Razumkova z czerwca 2002 roku 29,8% mieszkańców Wschodu i 27,9% mieszkańców Południa opowiadało się za przystąpieniem Ukrainy do NATO, ale po wydarzeniach pomarańczowej rewolucji i upadku Janukowycza w wyborach prezydenckich z grudnia 2004 roku poparcie spadło do odpowiednio 8,1 i 11,3%. Ogólnie zaś w grudniu 2008 roku poparcie to sięgało 6,6%. W tym samym czasie poparcie dla członkostwa w NATO w Centrum i na Zachodzie zmieniało się nie tak istotnie (odpowiednio 28,6–21,3% i 45,4–39,7%) (Centrum im. Razumkova 2008). Przyczyną tej różnicy było prawdopodobnie dalsze wykorzystywanie tematu członkostwa w NATO w kampanii wyborczej partii ukraińskich.

Stosunek do członkostwa w UE i zacieśnienia więzów z Rosją zmieniał się nieco inaczej. Przed kryzysem integracja europejska była prawdopodobnie jedynym tematem, odnośnie do którego różnice w opiniach mieszkańców różnych regionów nie były tak radykalne, choć znaczące różnice regionalne miały miejsce również tutaj: w 2011 roku poparcie integracji europejskiej na Zachodzie oraz w Centrum sięgało odpowiednio 75,7 i 48,1% (przeciwko – 17,8 i 25,2%), zaś na Południu, Wschodzie i Donbasie – 34,7; 35,6 i 25% (przeciwko – 40,4; 44 i 49,3%) (Fundacja „Demokratyczne Inicjatywy” 2014). Partia Regionów, która ma swoją bazę wyborczą w regionach południowo-wschodnich, a przede wszystkim w Donbasie, w swoim programie wyborczym podczas wyborów parlamentarnych 2012 roku zawarła uzyskanie członkostwa stowarzyszonego w Unii Europejskiej (Partia Regionów 2012), co, jak się okazało, tylko napędzało nieuzasadnione oczekiwania części Ukraińców.

Jednak największy wpływ na wdrażanie polityki tożsamości miał tak zwany problem językowy. Dla elit regionalnych przeważnie rosyjskojęzycznej wschodniej i południowej Ukrainy, której populacja w znacznym stopniu składa się z etnicznych Rosjan¹⁸, problem językowy stał się sposobem wzmocnienia swoich wpływów

¹⁷ Ustawa „O statusie prawnym i czczeniu pamięci walczących o niepodległość Ukrainy w XX w.”, która uznawała żołnierzy OUN-UPA, została przyjęta dopiero w kwietniu 2015 roku, co stało się możliwe także z powodu ograniczenia liczby przedstawicieli Wschodu w składzie Rady Najwyższej, ponieważ wybory parlamentarne jesienią 2014 roku nie odbywały się na Krymie oraz niekontrolowanych przez Ukrainę terytoriach Donbasu. Samo przyjęcie tej ustawy może być kolejnym dowodem stosowania strategii wyborczych, które wprawiły w ruch procesy schizmogenezy.

¹⁸ Według krajowego spisu ludności z 2001 roku największa liczba populacji rosyjskiej była na Krymie (58,3%), w obwodzie donieckim (38,2%), ługańskim (39%) oraz charkowskim (25,6%), a także zaporoskim (24,7%), najniższa zaś w tarnopolskim (1,2%), iwano-frankowskim (1,8%), wołyńskim (2,4%) i kilku innych zachodnich obwodach (Держкомстат України 2001).

w walce o władzę. Po klęsce pomarańczowej rewolucji w 2004 roku strategią wyborczą regionalnych elit Południa i Wschodu była walka o uznanie języka rosyjskiego jako drugiego państwowego, co znalazło wyraz w programach Partii Regionów podczas wszystkich kolejnych wyborów. Według badania „Polityka językowa i językowa sytuacja na Ukrainie (2006–2008)” 51% Rosjan i 53% mieszkańców Zachodu preferowało politykę językową Partii Regionów, podczas gdy 54% osób ukraińskojęzycznych i 68% mieszkańców Zachodu było jej przeciwnych (Kulik 2008, s. 48). Fakt ten przyczynił się do dalszej polaryzacji regionalnej na Ukrainie.

Wydarzenia podczas Euromajdanu, na Krymie i w Donbasie doprowadziły do wzrostu różnic wewnątrz samego Wschodu Ukrainy, co znalazło wyraz w odniesieniu do wielu kwestii, co do których nie było wcześniej żadnych zasadniczych różnic. W szczególności dotyczy to pytania o politykę zagraniczną Ukrainy: od maja 2013 do maja 2014 roku wśród mieszkańców Wschodu zmniejszyła się liczba tych, którzy optowali za bliższą więzią z Rosją – z 40,9% do 29,5%, podczas gdy ich liczba w Donbasie zwiększyła się z 61,8 do 67,8%. Jednakże nadal zachowują się, jeśli nie pogłębiają, różnice między Południem i Wschodem (bez Donbasu) z jednej strony, a Centrum i Zachodem z drugiej: na Południu i Wschodzie wzrosła liczba tych, którzy sprzeciwiają się integracji zarówno z UE, jak i Unią Celną – od 13,8 do 28,4% na Południu i od 12,6 do 32,2% na Wschodzie. W Centrum i na Zachodzie przeciwnie, znacznie wzrosła liczba zwolenników integracji europejskiej – odpowiednio od 48,8 do 64% i od 72,2 do 87,7% (Fundacja „Demokratyczne Inicjatywy” 2014).

* * *

Wydarzenia na Ukrainie są wynikiem długiego procesu schizmogenetycznego sprowokowanego przez wykorzystywanie różnic społeczno-kulturowych w walce politycznej. Kształtowanie ukraińskiego pola politycznego w ostatnich dziesięcioleciach odbywało się poprzez selektywną tematyzację specyfiki społeczno-kulturowej różnych wspólnot regionalnych, w celu dalszej mobilizacji politycznej, podczas rywalizacji wyborczej głównych sił politycznych. Biorąc pod uwagę fakt, że programy społeczne i ekonomiczne tych ostatnich różniły się w stopniu nieistotnym, czasami bardzo ostra konfrontacja oparta była na przeciwstawianiu sobie kwestii, które raczej nie są najważniejsze dla obywateli (stosunek do przeszłości historycznej, problem językowy, polityka zagraniczna itd.). Kampanie polityczne, debaty publiczne, głośne wypowiedzi ekspertów i przedstawicieli elity kulturalnej, tematykujące obecne różnice, ukształtowały wizerunek Ukrainy jako kraju, w którym współistnieją przeciwstawne tożsamości regionalne, i wprawiły w ruch proces schizmogenetyczny, przyczyniając się do społecznego zamknięcia społeczności regionalnych, o czym świadczy eskalacja nastrojów separatystycznych i przejście kryzysu ukraińskiego w fazę konfliktu zbrojnego w Donbasie. Jednak czy to zamknięcie społeczne jest ostateczne i nieodwracalne? Biorąc pod uwagę charakter konfrontacji na wschodzie, kompromis między różnymi społecznościami regionalnymi wydaje się

trudnym i bardzo długim procesem. Trwające zamykanie społeczne Donbasu sprzyja utrwaleniu regionalnej wersji ukraińskiej tożsamości jako tożsamości niezależnej. Jest oczywiste, że przezwyciężenie tego społecznego zamknięcia i rozwiązanie tego konfliktu zakłada nie tylko zaprzestanie zbrojnej konfrontacji, ale zaangażowanie środków komunikacji międzykulturowej w celu stworzenia „trzeciej kultury”¹⁹ – kompromisowej, pośredniej formy więzi symbolicznych i praktycznych między podzielonymi niegdyś społecznościami.

Tłumaczyła z języka rosyjskiego Maria Rogińska

Bibliografia

- Bateson G. (1987 [1972]). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. London: Jason Aronson Inc.
- Blom J.-P. (1998 [1969]). *Ethnic and Cultural Differentiation*. W: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Waveland Press, s. 74–85.
- Bourdieu P. (1979 [1972]). *Public Opinion Does Not Exist*. W: *Communication and Class Struggle I*, s. 124–130.
- Brubaker R., Cooper F. (2004). *Beyond „Identity”*. W: R. Brubaker, *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press, s. 28–63.
- Friedman J. (1994). *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage Publications.
- Geertz C. (1983). *Local Knowledge: Further Essays*. W: *Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books Classics.
- Huntington S.P. (1993). *The Clash of Civilizations?* Foreign Affairs 72(3), <http://www.foreignaffairs.com/articles/48950/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations>.
- Hnatiuk O. (2003). *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Riabczuk M. (2004 [2000]). *Dwie Ukrainy*. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej.
- Sen A. (2008) *Violence, Identity and Poverty*. Journal of Peace Research 45(1), s. 5–15.
- Wacquant L. (1997). *For an Analytic of Racial Domination*. Political Power and Social Theory 11, s. 221–234.
- Yakovenko N. (2000). *Early Modern Ukraine Between East and West: projectories of an Idea*. W: M. Kimitaka (red.), *Regions: A prism to View the Slavic-Eurasian World. Towards a Discipline of „Regionology”*, Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, s. 50–69.
- Виммер А. (2002 [1996]). *Культура: переосмысление основного понятия социальной антропологии*. W: *Современная немецкая социология: 1990-е годы*. Санкт-Петербург: Социологическое общество им. М.М. Ковалевского, s. 193–219.
- Група «Рейтинг» (2012). *Динаміка ідеологічних маркерів*. Звіт, http://www.rating-group.com.ua/upload/files/RG_national_markers_022012.pdf (dostęp 13.04.2015).
- Держкомстат України (2001). *Всеукраїнський перепис населення*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (dostęp 15.04.2015).

¹⁹ „Trzecia kultura”, czyli kultura porozumienia, to termin używany w teorii transformacji konfliktu do opisu środowiska interakcji i pojednania walczących stron (Le Baron 2007, s. 259) (Le Baron 2007, s. 259).

- Каганский В. (2001) *Украина: география и судьба страны*. W: В. Каганский *Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство*, Москва: Новое литературное обозрение, s. 343–360.
- Касьянов Г. (2011). „Национализация” истории в Украине. *Краткий экскурс*. W: Касьянов Г., Миллер А. *Россия — Украина: как пишется история*. Москва: РГГУ, s. 39–74.
- Кулик В. (2008). *Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Померанчової революції*. W: *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації*. Київ: Києво-Могилянська академія, s. 11–54.
- Ле Барон М. (2007). *Трансформация межкультурных конфликтов в наше сложное время*. W: *Этнополитический конфликт: пути трансформации: настольная книга Бергховского центра*. Москва: Наука, s. 249–265.
- Мерлье Д. (2001[1989]). *Статистическое конструирование*. W: Ленуар Р., Мерлье Д., Пэнто Л., Шампань П. (2001). *Начала практической социологии*, Москва: Алетейя, s. 145–224.
- Партия регионов (2012). *Предвыборная программа*, http://partyofregions.ua/program_ru/index.html (dostęp 15.04.2015).
- Сміт Е. (1994 [1991]). *Національна ідентичність*. Київ: Основи.
- Фадеев В. (2005). *Регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні*. W: *Український соціум*, Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, s. 527–541.
- Фадеев В. (2009). *Соціокультурний тренд України за часів постсоціалістичного транзиту*. W: Фадеев В. *Соціокультурні тренди та українські перспективи*, Київ: Стіλος, s. 104–131.
- Фонд „Демократичні ініціативи” (2014). *Ставлення громадян до зовнішньополітичного вектору України: регіональний розріз*, <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/stavlennja-gromadjan-do-zovnishnopolitichnogo-vektoru-ukraini-regionalnii-rozriz.htm> (dostęp 15.04.2015).
- Хмелько В. (2006). *Через що політикам вдається розколювати Україну*. Дзеркало тижня. Україна 24(23) червня.
- Центр ім.Разумкова (2008). *Опитування: Якби наступної неділі відбувся референдум щодо вступу України до НАТО, як би Ви проголосували? (динаміка, регіональний розподіл, 2002–2008)*, http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=116 (dostęp 13.04.2015).
- Черниш Н., Маланчук О. (2007). *Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз*. W: *Україна модерна. Спеціальний випуск. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні*, Київ–Львів: Критика.
- Шампань П. (1997 [1990]). *Делать мнение: новая политическая игра*. Москва: Socio-Logos.
- Юхновський І. (2007). *Про ідеологію і політику Українського інституту національної пам'яті*. W: *Дзеркало тижня. Україна* 40.

Identity and Schismogenesis: On the Socio-Cultural Background of Ukrainian Crisis

Abstract

Current Ukrainian crisis is the result of giving political values to the existing social and cultural differences. For a long time the leading political parties in Ukraine have used these differences as a tool of political mobilization. Thus the construction of regional identities and the politicization of cultural differences became the basis for the political differentiation that subsequently led to the escalation of political confrontation. The article examines this problem from the viewpoint of (meta)communication about cultural differences, which creates conditions for the intensification of cultural differentiation (schismogenesis) and the emergence of "identity politics".

Key words: identity, schismogenesis, cultural differences, regionalism, conflict